

Exèrcit i control del territori. Hostalric i la telegrafia òptica a Catalunya

LLUÍS BUSCATÓ I SOMOZA

Quaderns de la Selva, 18

•

Any 2006

p. 131 a 155

• CENTRE D'ESTUDIS SELVATANS •

- Art. 2. *Todos los españoles puedan imprimir y publicar libremente sus ideas sin previa censura, consueción a las leyes.*
- Art. 10. *No se impondrá jamás la pena de confiscación de bienes, y ningún español será privado de su propiedad sino por causa justificada de utilidad común, previa la correspondiente indemnización.*
- Art. 22. *Para ser Diputado se requiere ser español, del estado seglar, haber cumplido veinticinco años, disfrutar la renta procedente de bienes raíces o pagar por contribuciones directas la cantidad que la ley Electoral exija, y tener las demás circunstancias que en la misma ley se prefijen.*

Constitució espanyola de 1845

La fi de la I Guerra Carlina l'any 1840, que acabà amb la derrota de les restes de l'Antic Règim aglutinades al voltant de la causa carlina, i el posterior fracàs del trienni esparterista, finit amb la derrota de la revolta de la Jamància (1843), que suposava una alternativa d'organització de l'Estat més avançada, va comportar que es consolidés a Espanya un model d'Estat liberal de caràcter moderat, centralista i conservador. Com es pot observar en els tres articles de la Constitució moderada de 1845 que hem reproduït al principi d'aquest treball, aquest nou Estat integrava d'una forma clara les tres demandes bàsiques de la burgesia liberal, que cada cop era menys revolucionaria:¹ Llibertat, Igualtat i Propietat. Tanmateix, aquests tres ideals (reconvertit actualment el tercer en Fraternitat, perquè resulta més políticament correcte) s'havien vist reduïts a la seva mínima expressió, al gust de la minoria dirigent formada per funcionaris i nobles reconvertis de l'Antic Règim i les elits agrícoles i industrials que conformaven la burgesia emergent. Així, el dret de llibertat d'expressió es trobava sotmès, malgrat ésser reconegut, a allò que poguessin decidir les lleis de la monarquia. El dret de propietat s'havia sacralitzat i havia esdevingut un dels pilars de la societat. Finalment, el dret d'igualtat a nivell polític, malgrat ésser reconegut, es basava en el fet que, per a ésser elegit o elegible, calia tenir uns ingressos mínims, de forma que tothom era igual, però alguns eren més iguals que altres. En definitiva, la Constitució de 1845 suposava la consolidació d'un model de societat liberal i moderada. Aquest model es mantingué vigent al nostre país –això sí, amb canvis i adaptacions a la dinàmica històrica de cada moment– fins a principis del segle XX. L'excepció són els dos petits períodes coneguts com a Bienni Progressista (1854-56) i Sexenni Revolucionari (1868-74).

1. Sobre aquest tema vegeu: Anna Maria GARCIA I ROVIRA. *La revolució liberal a Espanya i les classes populars*. Vic: Eumo Editorial, 1989, p. 294. I també: Josep FONTANA. *La revolució liberal a Catalunya*. Lleida: Eumo Editorial & Pagès Edicions, 2003.

Aquest Estat, sorgit d'un llarg i sagnant conflicte civil, tenia unes bases extremadament dèbils, en bona part a causa de la seva incapacitat per a integrar dins seu altres grups que havien quedat fora del sistema (carlins, progressistes i republicans). Com a conseqüència, la inestabilitat política augmentà i, de retop, els governs tendiren a cercar l'ajut de l'estament militar per assegurar l'*status quo* vigent. Alhora, aquest exèrcit, que a la primera meitat del segle XIX havia estat un òrgan de canvi —no oblidem el Trienni Liberal (1820-23)—, anà derivant cap a posicions conservadores. A això, a més, cal afegir-hi que la situació d'inestabilitat política amb contínues guerres i revoltes, iniciada amb la Guerra de la Independència, comportà una creixent autonomia dels militars respecte de l'administració civil i un augment de la seva influència social i política. En definitiva, l'Estat s'anà abocant cap a un exèrcit esdevingut àrbitre de la situació política i darrera trinxera davant la subversió, de forma que la seva seguretat interna fou assegurada pel mateix exèrcit i no pas per uns cossos policials febles, que també es trobaven sotmesos al control militar.² Prova d'aquesta creixent importància és que l'administració militar era predominant dins el conjunt administratiu de l'Estat, tant en recursos financers (a mitjan segle XIX més de la meitat dels recursos de l'Estat es destinaven a mantenir les forces de l'ordre),³ com humans (a la primera meitat del segle XIX, per exemple, el governador civil de Barcelona, malgrat ésser el teòric encarregat de l'ordre públic, amb prou feines dirigia poc més d'un centenar de policies, mentre que el capità general de Catalunya comandava una força armada d'uns 40.000 homes a tot Catalunya).⁴ Alhora, en l'organització i coordinació d'aquest exèrcit, a més dels recursos humans i materials esmerçats, s'hi aplicaren les tecnologies més noves de l'època, amb més o menys fortuna, com és el cas de la telegrafia òptica.

En aquest context general, doncs, la fortalesa d'Hostalric, que en origen havia estat concebuda com una defensa avançada de les forces austriacistes de Catalunya davant l'exèrcit francès,⁵ posteriorment, al segle XVIII, es va readaptar a la nova situació del país i va esdevenir una peça fonamental de l'estratègia defensiva de la monarquia borbònica enfront de França, juntament amb Barcelona, Girona i la plaça forta de Sant Ferran a Figueres. I al segle XIX adaptà encara la seva funcionalitat a la situació política i social del moment i es va convertir en una baula bàsica de la política de control basada en l'estament militar, endegada per les noves classes liberals governants, les quals es trobaven en la necessitat de

2. Cal puntualitzar, però, que l'organització d'aquests cossos era estrictament militar i que la discussió es trobava entorn a qui n'havia de tenir el control directe. És a dir, no hi havia dos models de policia diferents, sinó que es tractava d'un mateix model però amb diferents cúpules dirigents. Com a exemple, es pot esmentar els casos dels cossos de gendarmeria i carrabiners a França i Itàlia, que, malgrat haver gaudit al llarg de la seva història d'un major control per part de l'administració civil que no pas la Guàrdia Civil a Espanya, han estat i són cossos altament militaritzats.
3. Una interessant i breu descripció de la hisenda espanyola a la meitat del regnat d'Isabel III la trobem en Carl MARX i Friedrich ENGELS. *La revolució en España*. Barcelona: Ariel, p.190.
4. Manel RISQUES CORBELLA. *El Govern civil de Barcelona*. Barcelona: PAM, 1995, p. 448.
5. Agraïxo a la fundació Les Fortaleses Catalanes i, en especial, al seu president, el senyor Juan Manuel Alfaro, aquest aclariment sobre l'origen de la fortalesa.

controlar un país sovint en rebel·lió. Concretament, el clímax d'aquesta nova funcionalitat es produirà durant els anys quaranta d'aquest segle, quan Catalunya es troba immersa en l'anomenada Guerra dels Matiners, raó per la qual ens centrarem en el seu estudi.

Què era la telegrafia òptica?

Malgrat que la tradició d'enviar missatges a través de senyals visuals perceptibles a llargues distàncies, fos per mitjà de senyals de fum, focs o banderes, ja s'havia utilitzat des de la més remota antiguitat, cal dir que el seu veritable promotor i difusor d'una forma científica foren les guerres revolucionàries endegades per la República francesa a finals del segle XVIII.

Els múltiples fronts on havien de lluitar les tropes republicanes feien necessària l'organització d'un sistema estable, segur i ràpid de comunicacions. Aquest sistema basat en senyals òptiques, que permetien transmetre signes alfabètics i numèrics a distància, fou elaborat per Claude Chappe.⁶ D'aquí que no ens hagi de sorprendre

que el primer missatge transmès per telegrafia òptica, l'any 1794, anunciés la caiguda de les places fortes de Landrecies i Condé, defensades pels austríacs, a mans de les tropes republicanes. En definitiva, igual com s'ha esdevingut amb Internet, ens trobem davant d'una nova tecnologia desenvolupada amb finalitats militars que posteriorment passà a ésser utilitzada per la societat civil.

Davant l'èxit obtingut a França pel nou invent –a mitjan segle XIX la xarxa de telegrafia òptica francesa ja cobria la gens negligible extensió de 5.000 km–, el sistema fou adoptat per altres països com Anglaterra, Estats Units i Espanya; això sí, amb variacions quant a la forma de transmissió i aparells utilitzats. Tanmateix, a Espanya

Retrat de maduresa del brigadier José María Mathé (1800-1875), autor del projecte de xarxa telegràfica òptica espanyola.

6. Claude Chappe (Brúlon 1763 – París 1805). Fill de família d'origen nobiliari, ingressà a la carrera religiosa de ben jove. La Revolució li comportà la pèrdua dels seus càrrecs, raó per la qual es dedicà al desenvolupament d'un sistema pràctic de comunicacions a distància. Aquesta investigació fou subvencionada per la jove República francesa, que necessitava un sistema segur i ràpid de comunicacions.

el nou procediment no va arrelar, malgrat que les primeres notícies sobre l'invent arribaren aviat i que Agustín de Betancourt i Molina⁷ ideà un sistema que superava el de Chappe en velocitat de transmissió, seguretat i precisió. A la pràctica, tot i que hi hagué alguns nous intents puntuals –per exemple, durant la Guerra de la Independència, ja que sabem per fonts franceses que els espanyols utilitzaven aquest sistema per avisar dels moviments de l'enemic, o durant la I Guerra Carlina (1833-40), per iniciativa del capità general Espoz i Mina–,⁸ no fou fins a l'any 1844 que l'Estat decidí iniciar la construcció d'un telègraf que unís Madrid amb les capitals de província, els punts notables de la costa i les fronteres. Per aquesta raó es convocà un concurs públic, al qual es presentaren quatre projectes diferents. Es va escollir el que proposava José María Mathé Aragua.⁹ Aquest projecte preveia la construcció d'un gran nombre de línies, de les quals, però, només se n'arribaren a construir tres: la de Madrid a Irún, que entrà en servei el 2 d'octubre de 1846, la de Madrid a Cadis i la de Madrid a la frontera francesa, passant per Barcelona, que entrà en funcionament en la seva totalitat l'any 1850.¹⁰

En definitiva, el sistema no prosperà fins que a mitjan anys quaranta les noves necessitats de l'Estat liberal no el feren necessari. Però, quines eren aquestes necessitats que impulsaren a desenvolupar un sistema de comunicacions que, justament en aquells moments, començava a ser antiquat i era superat per la naixent telegrafia elèctrica? (Per les mateixes dates, a Amèrica s'inaugurà la primera línia de telegrafia elèctrica.)

L'establiment d'una xarxa de telegrafia òptica a Catalunya

Com hem vist, a mitjan segle XIX el nou estat liberal moderat, que es trobava en procés de consolidació a Espanya, després de la fi de la I Guerra Carlina tenia necessitat d'unes comunicacions ràpides per tal d'assegurar el seu control sobre el territori i una bona coordinació entre el govern central i els seus diversos òrgans

- Agustín de Betancourt i Molina (Puerto de la Cruz 1758 – Sant Petesburg 1824). Científic i enginyer espanyol. L'any 1778 anà a Madrid i es formà a los Reales Estudios de San Isidro. Viatjà a França i Anglaterra per investigar les darreres innovacions industrials, a mig camí entre la investigació científica i l'espionatge industrial. Retornat a Espanya, l'any 1802 esdevingué primer director de l'Escola d'Enginyers. El 1807 marxà a Rússia, on finalment s'instal·là i va realitzar diversos projectes d'enginyeria i industrials.
- Francisco Espoz i Mina (Indocín 1781 – Barcelona 1836). Militar d'origen navarrès. Fou capità general de Catalunya l'any 1822 i derrotà totalment les forces realistes aixecades contra el govern liberal. Durant la invasió dels Cent Mil fills de Sant Lluís dirigí a Catalunya la defensa del règim liberal, però hagué de capitular i marxar a l'exili a França. Al llarg dels anys 1835-36 tornà a ocupar la capitania general de Catalunya, des de la qual reprimí amb duresa tant els progressistes radicals com els carlins.
- José María Mathé Aragua (Sant Sebastià 1800 – 1875). Enginyer militar espanyol. De jove ingressà al Cos d'Enginyers de l'Armada, fins al 1825. El 1845 fou un dels elegits, dins del Cos d'Estat Major, per aixecar la carta general d'Espanya. El mateix any el seu projecte de línia de telegrafia òptica fou aprovat en concurs pel govern. Posteriorment, fou l'encarregat d'establir la línia de telegrafia elèctrica.
- Per a una visió general de la història de la telegrafia òptica a Espanya, vegeu: Sebastián OLIVÉ ROIG. *Historia de la telegrafia òptica en España*. Madrid: Ministerio de Transporte, Turismo y Comunicaciones, 1990.

perifèrics (governos civils, diputacions, capitànies generals). Es posà en marxa, doncs, un projecte de millora de la xarxa viària, alhora que s'inicià la construcció d'una xarxa de telegrafia òptica. La funció d'aquest sistema de comunicacions era ajudar a centralitzar l'Estat i mai no fou concebut com a sistema popular de comunicació que ajudés a articular el mercat nacional i millorés la relació entre les diverses províncies, sinó que el seu ús es trobava restringit a les autoritats polítiques (Cort i Govern) o militars, fet que, en part, permet entendre el seu fracàs.

Per les mateixes dates i amb una finalitat estrictament militar, a Catalunya es construí una altra línia de telegrafia òptica, teòricament independent de la desenvolupada per Mathé, però, com podrem veure a continuació, amb diversos punts de contacte. Aquesta anomenada línia militar es desenvolupà a conseqüència de l'especial situació d'inestabilitat que vivia Catalunya durant la segona meitat dels anys quaranta del segle XIX. Aleshores Catalunya es trobava immersa en el conflicte militar conegut com a Guerra dels Matiners (1846-49), el qual actuà com un catalitzador per a la ràpida difusió de l'enginy. Davant d'un enemic que realitzava una guerra de guerrilles amb petites partides que es movien ràpidament pel territori, protegides sovint per la població del país, que els donava ajut i aixopluc, l'exèrcit espanyol es veié en la necessitat d'adoptar mètodes de contrainsurgència per fer front a aquest tipus de lluita.

Per a entendre aquest fet, cal tenir present que no ens trobem simplement davant d'un conflicte provocat per les restes del vell carlisme derrotat en l'anterior guerra, sinó que el conflicte «matiner» respon a una dinàmica totalment nova. Els darrers estudis sobre el tema han posat l'accent en el caràcter de resistència de la població davant la instauració d'un nou model d'Estat que afectava greument els seus interessos econòmics i socials. Situació a la qual s'ha d'afegir que pels mateixos anys es produí una forta crisi econòmica, que comportà la rebaixa dels sous dels obrers i, sovint, el tancament de fàbriques. En aquest context, doncs, el carlisme simplement aprofità la situació per ser l'aglutinant d'una revolta que agrupava des dels seguidors de l'absolutisme fins als primers republicans catalans. Certament, sense tenir en compte aquest fet no s'entendria la capacitat de resistència i de recuperació de les partides insurgents –desarticulades per l'exèrcit un cop rere l'altre– al costat d'actuacions tan poc comprensibles, dins d'una òptica absolutista, com la proclamació de Carles VII i la Constitució de 1812, feta per algun dels capitosts carlins. En definitiva, la guerra tenia unes bases socials sòlides, ja que en el bàndol carlí es barrejaven elements d'esquerra i de dreta units contra l'enemic comú i, a més, la crisi econòmica permetia assegurar-li un important contingent humà descontent amb la situació, que veia com a única sortida el pas a les partides, on, per cert, es rebia un sou. Tot això es veia afavorit també per la imposició del sistema de quintes per part dels governs liberals, ja que eren fortament rebutjades per la població i provocaven la fugida de nombrosos quintats, que sovint ingressaven a la guerrilla.

Davant d'aquesta situació, doncs, l'actuació més lògica d'un exèrcit que superava àmpliament els contingents dels matiners,¹¹ era intentar d'avortar la seva mobilitat, distribuint les tropes per districtes amb columnes d'infanteria i de cavalleria, les quals requerien, per a ésser efectives, una bona coordinació entre elles, d'aquí la necessitat de posseir un sistema de comunicacions ràpid i segur.¹² En aquest context, per tal de coordinar la multitud de columnes disperses que hi havia pel país, la Capitania General de Catalunya, que necessitava gaudir de bones i ràpides comunicacions, fou el principal impulsor del sistema, bàsicament mentre fou ocupada pel marquès del Duero, Manuel Gutiérrez de la Concha,¹³ i pel general Manuel Pavía y Lacy.¹⁴ S'encomanà a Mathé, que es trobava en aquells moments a Catalunya dirigint la construcció de la xarxa de telegrafia civil,¹⁵ la realització d'una xarxa fixa de telegrafia militar òptica. Aquesta construcció fou presidida per la urgència donada a l'afer. Com a conseqüència d'aquesta pressa, al contrari que les torres de la línia civil, majoritàriament fetes d'obra nova, per a la línia militar es reaprofitaren tantes estructures precedents com fou possible, de forma que se'n finalitzà la construcció en un breu lapse de temps. Un exemple clar d'aquesta reutilització es troba al castell de Sant Miquel, a Girona, on la torre de la línia militar fou bastida damunt una antiga ermita en ruïnes.¹⁶ La rapidesa presidí la seva construcció, com ho demostra el fet que en l'esmentat castell de Sant Miquel, entre la redacció del projecte i l'inici de la construcció de la fortificació, amb prou feines passaren uns quants dies:

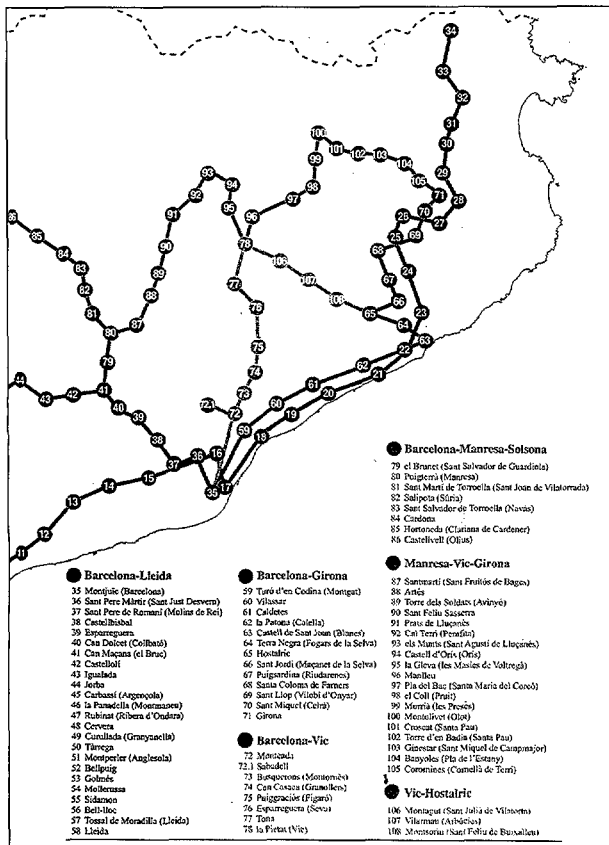
«Anteayer pasé con una fuerte escolta a reconocer la que fue ermita de S. Miguel, a 1 ½ hora al E de esta ciudad, con instrucción del Sr. [General], a fin de utilizarla para la defensa de un destacamento de hacia 15 hombres, que guarden un telégrafo que se quiere después establecer allí. A mi regreso por la noche di cuenta del mismo [al] Sr. General del proyecto adoptable, de cerrar las varias aberturas y el arco de frente de la capilla, que tiene 33 pies de longitud al lado y 13 ½ de ancha, aspillerarlo al

11. En el moment de màxima extensió del conflicte, es calcula que l'exèrcit tenia uns 70.000 efectius a Catalunya i que el total de les partides insurgents generalment no passà de 5.000. En el moment àlgid, el moviment tingué amb prou feines 10.000 combatents. Vegeu: Xavier HERNÁNDEZ. *Història militar de Catalunya*. Vol. IV: *Temps de revolta*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2004, p. 126.
12. Robert VALLVERDÚ i MARTÍ. *La Guerra dels Matiners a Catalunya (1846-1849). Una crisi econòmica i una revolta popular*. Barcelona: PAM, 2002, p. 213 i 227.
13. Manuel Gutiérrez de la Concha (Córdoba, Argentina 1808 – Montemuro 1874). Militar. Ingressà a la Guàrdia Reial l'any 1820. Mercès a la seva actuació al llarg de la Primera Guerra Carlina fou ascendit i arribà a mariscal de camp l'any 1840. Conspirà contra Espartero i participà activament en la seva caiguda l'estiu de 1843. Fou nomenat capità general de Catalunya en diverses ocasions al llarg dels anys quaranta (1845, 1847 i 1848-49). En la darrera de les seves ocupacions del càrrec acabà amb el problema que suposaven els matiners.
14. Manuel Pavía y de Lacy (Granada 1814 – Madrid 1896). Militar. Lluità a Catalunya en la Primera Guerra Carlina (Solsona, 1838) i en l'anomenada insurrecció centralista (1843). Fou capità general de Catalunya (1845-1847 i 1847-1848) i ministre de la Guerra (1847). Intentà, sense èxit, sufocar la Segona Guerra Carlina, per la qual cosa fou substituït. Capità general de Filipines (1854), arran de la Revolució de Setembre de 1868 comandà les forces lleials a Isabel II que foren derrotades a Alcolea (28 de setembre de 1868).
15. Joan LLINÀS i POL, Josep M. LLORENS i RAMS i Jordi MERINO i SERRA. «La telegrafia òptica a la Selva (1848-1862)». *Quaderns de la Selva*, 9 (1996), p. 117-118.
16. Lluís BAYONA i Lluís BUSCATÓ. «La restauració del castell de Sant Miquel». *Revista de Girona*, 227 (2004), p. 44-47.

mismo tiempo, poniendo un piso de madera, y estableciendo encima de su bóveda un [andén] y muro aspillerado, con matacanes que defiendan su pié. Se entiende que debe [colocarse] teja en lo restante de la bóveda, que no se ha olvidado un [caserón] para despensa, cocina, común, y un tambor en la puerta de entrada con verja de hierro, y elevada. Agradó el proyecto, también por lo barato, al General, fue a verlo por sí, y en aquel instante mandó llevar los materiales que yo había designado, y [...] ya trabajan no se con qué fondos.»¹⁷

La seva mateixa distribució geogràfica denotava clarament el seu caràcter militar. Si observem la distribució d'aquestes línies en el mapa, ens adonarem que envoltaven les comarques centrals de Catalunya (Gironès, Pla de l'Estany, Garrotxa, Osona i Bages) confluint cap a Vic, principal centre logístic de l'exèrcit, i comunicant el conjunt amb Barcelona, seu de la Capitania. És a dir, s'establí un sistema de vigilància, control i tramesa ràpida d'ordres precisament en aquelles comarques on el moviment matiner adquirí més força.

Plànol on es pot observar la situació de les torres de telegrafia òptica de les línies militar i civil al nord-est de Catalunya. S'hi pot observar clarament, en la seva distribució territorial, la diferent problemàtica que les originà. Mentre que la línia civil tenia un recorregut bàsicament lineal, en direcció a la frontera, resseguint la principal via de comunicació del país, les línies militars, en canvi, creaven una teranyina que envoltava les comarques on les partides de matiners gaudien de major força i suport popular. (Font: Lluís LEN I CURRIUS i Jaume PERARNAU I LLORENS)

17. Arxiu de la Corona d'Aragó (a partir d'ara, ACA). Comandancia de Ingenieros. Exp. 20231. Lligall 546. Ofici d'Antoni Fuci (director general d'enginyers de Girona) del dia 24 de gener de 1849.

El total de torres construïdes a Catalunya de 1848 a 1850 fou d'unes 76, dividides en sis línies diferents (algunes torres servien en més d'una línia). Les línies eren: de Barcelona a Lleida, de Barcelona a Girona, de Barcelona a Vic, de Manresa a Vic i Girona, i de Vic a Hostalric. Aquestes línies es dividien en seccions de tres o quatre torres dirigides per un tinent o capità. En el cas concret de la secció d'Hostalric, coneixem el nom d'un dels oficials encarregats, Joan Pastor, que ho fou en una data indeterminada a la dècada dels cinquanta, el qual havia de tenir cura de quatre torres: la d'Hostalric, la de l'ermita de Sant Jordi a Maçanet, la del castell de «Monsoliu» (Montsoriu) i una darrera que no hem pogut identificar a causa del mal estat del document consultat, però que en aquest mateix document porta el número 77.¹⁸

Pel que fa a la línia civil, construïda poc després de la militar –malgrat haver estat dissenyada abans–, cal dir que gairebé no entrà en funcionament. Sabem que les torres que la formaven es trobaven abandonades en el seu tram català des de l'any 1851. Com a conseqüència d'això, aviat foren destinades a altres activitats. D'aquesta forma, la part de la línia que anava de Girona a la frontera fou integrada l'any 1855 a la línia militar, que fins llavors no hi tenia cap torre.¹⁹ Pel que fa a la resta de la línia, s'intentà cedir-la l'any 1857 a la Guàrdia Civil, que pretenia utilitzar-les com a lloc de vigilància i control del territori. La cessió, però, es feia sota la condició de mantenir-hi els aparells de telegrafia:

«1° Que sean entregadas desde luego a la Guardia Civil las torres de la antigua líneas de Irún comprendidas entre aquel punto y Vitoria, que hace más de dos años han dejado de prestar servicio y continúan armadas; las del ramal de Cuenca, desarmadas en el año 1855, y las construcciones de la Línea óptica de Barcelona comprendidas entre Valencia y Gerona, que se hallan en suspenso y abandonadas desde julio de 1851.»²⁰

Pel que fa a les militars, entre les quals cal incloure ara les civils militaritzades que anaven de Girona a la frontera, continuaren en funcionament fins a principis de l'any 1863, quan foren desarmades i els seus aparells emmagatzemats, en previsió d'una futura utilització. A partir d'aquest moment, l'exèrcit es desentengué de les torres, les qual passaven a estar a càrrec dels ajuntaments dels termes municipals on es trobaven, com ho demostra el següent ofici tramés al governador civil de Girona per la Comandància d'Enginyers de la plaça, en resposta a la denúncia presentada pel batlle de Celrà davant els desperfectes per vandalisme observats en la ja esmentada torre del castell de Sant Miquel.

18. ACA. Comandància de Ingenieros. Exp. 491. Telégrafos ópticos y eléctricos Gerona (1849-72). *Oficiales que tienen a su cargo las torres telegrafico militares de la provincia* (sense datar). Probablement, es tracta de la torre del Turó Gros de Terra Negra, a Fogars de la Selva, que era la més propera, juntament amb les dues ja esmentades. Per a més dades vegeu: LLUÍS LEN I CURRIUS i Jaume Perarnau i LLORENS. *La telegrafia òptica a Catalunya*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2004, p. 99.

19. Arxiu Històric de Girona (a partir d'ara, AHG). Fons Govern Civil. D. 171/38. Expedient de competències sobre les torres òptico-telegràfiques, de la línia de la Jonquera a Barcelona.

20. *Ibidem*.

«Sólo puedo decir a V. E. que el material de Ingenieros no se hacen obras en estas torres, ni hay cantidad ni presupuesto alguno para ellas, ni orden alguna de cuidar de su conservación y sostenimiento pues están encargados de ellas los alcaldes de los pueblos más inmediatos por R[ea]l O[rden] 19 de diciembre de 1862, trasladada a esta comandancia por el gobierno militar de esta plaza en 30 del mismo mes y año.»²¹

El sistema de comunicacions utilitzat variava segons la línia. El de la línia militar era molt més simplificat que no pas el de la civil i havia estat ideat pel mateix Mathé. Consistia en un pal dividit en sis franges iguals. Sobre la quarta faixa se situava una politja i un travesser, aquesta amb dos platets o cercles en els extrems, que podien girar verticalment 360°. A la part superior del pal hi havia una politja que permetia pujar o baixar una bola del mateix diàmetre que les anteriors. Per a transmetre, el travesser podia adoptar quatre posicions respecte al pal: vertical, horitzontal, inclinada 45° a la dreta o a l'esquerra. D'altra banda, el sistema de transmissió de la línia civil consistia en quatre pals amb tres planxes fixes en cadascun dels bastidors laterals i una de mòbil al bastidor central, anomenada *indicador*, que es desplaçava verticalment i podia adoptar dotze posicions, segons si eren coincidents, tangents o intermèdies. Aquestes posicions corresponien als números del 0 al 9 i les dues posicions restants indicaven «X» (tornar a repetir el missatge) o bé «M» (error). També hi havia una bola daurada en un costat amb sis posicions. En definitiva, amb aquests dos sistemes es transmetien senyals numèrics, els quals eren descodificats mitjançant un diccionari (cada línia tenia el seu), on predominaven els termes dedicats als senyals de comandament, els referits a correus i diligències i, sobretot, a tot allò que afectés l'ordre públic.²²

Quant a la seva arquitectura, les torres de la línia civil responien a unes característiques comunes dictades des de Madrid (malgrat que en cas de necessitat podien utilitzar edificis existents). Seguint la tradició dels enginyers militars espanyols, eren autèntiques fortalises. Constaven de dos pisos i al cim del segon se situava l'aparell de telegrafia, que era més elaborat i pesat que el militar. Això exigia que l'edifici fos més sòlid (el pes total de l'aparell se situava a l'entorn de 1.017,2 kg).²³

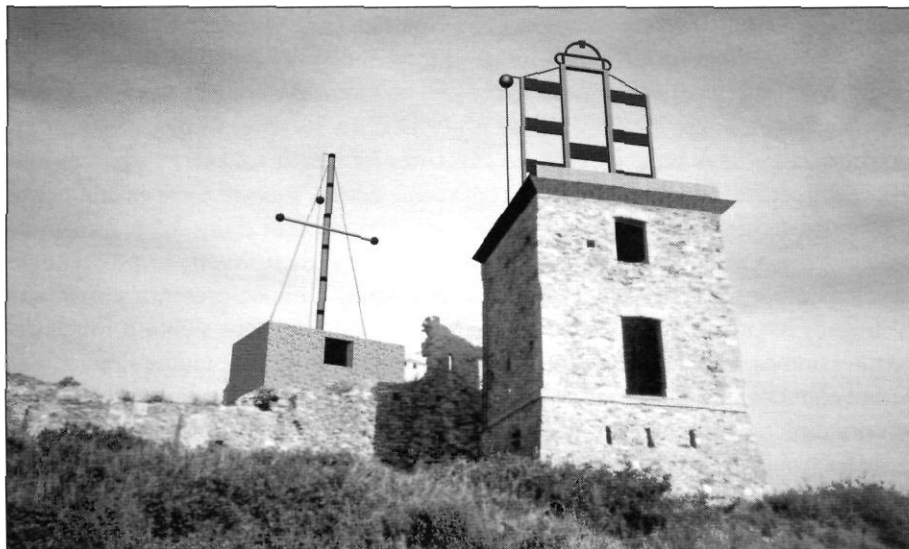
S'hi entrava per una porta situada a uns tres metres de terra, a la qual s'accedia mitjançant una escala de fusta que podia ésser retirada en cas d'atac. Tenien espitlleres a la base i en alguns casos, com a Pontós o Fallines (Alt Empordà), també n'hi podia haver a la part superior (aquesta variació s'ha d'atribuir a la reforma d'aquestes torres un cop passaren a control militar).

21. ACA. Comandancia de Ingenieros. Exp. 1730. Lligall 491. Minuta d'ofici de la resposta adreçada pel comandant d'enginyers de Girona al governador militar, en resposta d'una denúncia del batlle de Celrà, datada el dia 8 de novembre de 1867.

22. Antonio AGUILAR PÉREZ i Gaspar MARTÍNEZ LORENTE. «La telegrafia óptica en Cataluña. Estado de la cuestión». Scripta Nova. *Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, p.7. <<http://www.ub.es/gocrit/sn/sn-17.htm>>

23. Aquest era el pes total de l'aparell de telegrafia óptica que es trobava situat a la torre dels Alemanys de Girona. AHG. Fons Govern civil. D. 171/37. Informe de l'arquitecte Martí Sureda sobre el mal estat de la torre telegràfica del carrer Alemanys.

Vista general de les torres de telegrafia òptica de Sant Miquel (Girona) i reproducció dels seus aparells de comunicacions. Observeu que el sistema militar era més senzill que no pas el civil, tant l'aparell com les torres, per a les quals s'aprofitaven estructures precedents sempre que era possible, fet lògic si hom té present la urgència que presidí la seva posada en servei. En canvi, l'aparell civil de comunicacions era més elaborat i construït amb materials més resistents (pesava uns 1.017,2 kg), alhora que les torres de la línia civil eren més robustes i responien a un model únic.

(Font: Servei de Monuments de la Diputació de Girona – Lluís Prat)

Les torres de la línia militar tenien una estructura molt més variada i simplificada. En primer lloc, al contrari que les de la línia civil, fetes majoritàriament d'obra nova, les torres de la línia militar reaprofitaren tantes estructures precedents com fou possible, de forma que així se'n finalitzà la construcció en un breu lapse de temps. En concret, la línia era formada *grosso modo* per tres menes de torres: les situades dins els municipis, que aprofitaven torres d'antigues construccions i campanars d'esglésies; les situades en llocs aïllats, que aprofitaven santuaris i ermites i destacaven per la seva situació geogràfica, i, finalment, en menor nombre, les que eren de nova planta,²⁴ segons un model adaptat del de les torres civils, en el qual es donava una major importància als elements defensius.²⁵ Aquests tres models, però, no eren tampoc els únics i podia haver-hi variacions. En els cas que ens interessa de la fortalesa d'Hostalric, l'edifici identificat per Jaume Prat com a torre de telegrafia òptica, que s'alça al costat del portal dels Socors de la fortalesa, al baluard de Sant

24. ACA. Comandancia de Ingenieros. Sig- 306-1. *Relación de torres telegráficas que existieron en este distrito durante la campaña de 1848* (sense paginar).

25. Podien ésser rodones o quadrades, tot i que de les segones n'hi havia més. Tenien tres nivells i les parets eren espitlleres. Podien tenir un fossat defensiu. L'accés també se solia fer per una escala que permetia accedir a la porta situada al primer pis, igual que a les civils. Per a més informació vegeu: Lluís LEN i CURRIUS i Jaume PERARNAU i LLORENS, *La telegrafia òptica...*, p. 40.

Francesc de Paula, no sembla respondre a cap d'aquests models, tot i que s'apropa al tercer.²⁶ Tanmateix, cal anar amb compte amb les conclusions extreïtes del seu estudi, atès que la construcció ha sofert una restauració abusiva en època recent, com ho mostra el predomini de ciment pòrtland en les seves juntes, cosa que en dificulta l'estudi. A més, part de les obertures han estat tapiades i s'ha coronat la construcció amb un campanar. Actualment, doncs, aquesta torre és una petita estructura quadrangular, sense atalussar, aproximadament d'uns 3,5 x 2,25 m de base i uns 7,5 m d'alçada. Construïda amb material molt divers, hi predominen els elements reaprofitats, sobretot de teules i rajols. Tampoc presenta rastres que hi hagués hagut un accés elevat –l'única porta avui existent s'obre a nivell del terra– i només conserva una de les finestres. Segons l'esmentat Jaume Prat, aquest seria l'element més definidor de la seva funcionalitat, atès que la finestra actual apunta directament cap a les dues estacions properes: Tordera-Fogars i Maçanet, situades a 2,8 i 8 quilòmetres d'Hostalric, respectivament. La torre té una altra finestra, tapada, en direcció a Montsoriu, que era la següent estació de la línia cap a Vic. A això s'hi afegeix la tradició popular, segons la qual des d'aquesta torre es feien senyals per avisar de possibles atacs, cosa que evidenciaria que s'utilitzava per a trametre alguna mena de senyals. La seva diferenciació estructural respecte de les altres torres es pot explicar, doncs, perquè no era necessari afegir els elements defensius que solien definir aquestes torres (espitlleres a la part superior i inferior, fossat defensiu), atès que ja es trobava protegida dins d'una fortalesa. En relació amb el cas d'Hostalric, podem esmentar la torre del castell de Sant Ferran de Figueres, una simple estructura d'obra per a sostenir l'aparell situada sobre el portal principal del castell i enderrocada l'any 1865.²⁷

Tanmateix, per finalitzar, cal dir que a la pràctica, la diferència entre les dues línies telegràfiques era mínima, fet gens estrany ja que ambdues tenien una idèntica finalitat: assegurar el manteniment de l'ordre públic. No s'ha d'oblidar que unes i altres eren servides per personal de l'exèrcit o adscrit a un règim paramilitar, i que el personal de la civil era reclutat entre els llicenciats de l'exèrcit. A més, els missatges transmesos tenien en totes dues una funció militar o estaven relacionats amb l'ordre públic.²⁸

La fortalesa d'Hostalric i la seva adaptació a uns nous condicionants operatius

Com ja hem comentat en la introducció, la fortalesa d'Hostalric, malgrat els seus orígens austriacistes, s'havia adaptat a una nova funcionalitat dins del sistema de control i defensa del Principat promogut per la nova dinastia borbònica. Dins d'aquest nou sistema, la fortalesa demostrà la seva utilitat durant la invasió

26. Jaume PRAT I PONS. *La telegrafia òptica a Catalunya*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 2004, p. 62.

27. ACA. Comandancia de Ingenieros. Exp. 1730. Lligall 491. *Telégrafos ópticos y electricos 1849-72*.

28. Antonio AGUILAR PÉREZ i Gaspar MARTÍNEZ LORENTE. «La telegrafia óptica en...», p. 7.

napoleònica quan actuà, juntament amb Girona, com a base de l'exèrcit espanyol, alhora que estrangulava el tràfic d'homes i vitualles a la guarnició francesa de Barcelona, que es trobava pràcticament assetjada fins ben entrat l'any 1810. D'aquí l'interès i la quantitat de recursos humans que l'exèrcit napoleònic esmerçà per conquerir-les.²⁹

Posteriorment, durant el trienni liberal, el sistema de defensa de la frontera basat en aquest conjunt de fortaleses encara va demostrar la seva utilitat, atès que es mantingueren en mans de les tropes liberals fins al final del conflicte. L'única excepció fou Girona, les defenses de la qual, molt afectades pels setges de 1808-09 i les voladures fetes pel general francès Suchet en retirar-se, la feien indefensible.³⁰ Tanmateix, en no produir-se una reacció popular contra l'invasor idèntica a la de la Guerra de la Independència, alhora que un important sector de la societat donà suport a la invasió, fins i tot militarment, els francesos pogueren envoltar les places liberals i conquerir el país amb una certa facilitat. Això suposava un canvi total d'estratègia per part de les forces franceses respecte de la guerra anterior. Es conformaren d'assetjar les places fortes del país sense intentar conquerir-les, operació que els hauria alentit l'avenç i desgastat els recursos. En canvi, així aïllaven les tropes liberals en unes quantes places fortes i reduïen el territori i els recursos que controlaven. Ara bé, s'ha d'aclarir que, en el cas concret de Catalunya, la invasió no fou un simple passeig militar, com succeí a bona part de la Península, ja que les forces espanyoles comandades pel general Francisco Espoz i Mina oferiren una forta resistència al voltant de les zones litorals, les grans ciutats i les principals fortaleses del país, precisament allà on el moviment liberal era més fort. Una prova és que aquestes ciutats i fortaleses, entre les quals es trobava Hostalric, resistiren amb posterioritat a la fi del règim liberal. La capitulació de Barcelona, per exemple, es produí el dia 2 de novembre de 1823, amb posterioritat a la de Cadis, i incloïa les fortaleses d'Hostalric i de Tarragona, que encara resistien.³¹

Posteriorment, al llarg de la I Guerra Carlina, les dades que posseïm sobre la fortalesa d'Hostalric són mínimes, cosa que ens mostra que es veié poc afectada pel conflicte. A Catalunya, les partides carlines, al contrari del que passà al País Basc i Navarra, mai no pogueren estructurar-se en un exèrcit i una administració mínimament funcionals i, en conseqüència, mai no tingueren prou força per atacar fortaleses de la categoria d'Hostalric. A això, a més, cal afegir-hi que concentraren la seva activitat a les comarques del centre i nord de Catalunya, lluny del litoral

29. Aquesta actuació és encara més meritòria si es té present que, com a Girona, la fortalesa afrontà el conflicte en una situació d'abandonament total de les seves infraestructures i de manca de mitjans humans i materials per a la seva defensa. Per a una ràpida visió de primera mà sobre la situació de les fortaleses d'Hostalric i de Girona a finals del segle XVIII vegeu: Francisco de ZAMORA i PEINADO. *Diario de los viajes hechos por Cataluña*. Reedicció a càrrec Ramon Boixareu. Barcelona: Curial, 1973, p. 292, 309 i següents.

30. Sobre la Girona del Trienni Liberal vegeu: Josep CLARA. «Sobre la Girona constitucional, 1820-23». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXVII (1984), p. 357-390.

31. Ramon ARNABAT MATA. *La Revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*. Vic: Eumo Editorial, 2001, p. 334 i següents.

català i de Barcelona, on el liberalisme era majoritari. Com a màxim, en aquestes zones, els carlins realitzaven cops de mà o ràtzies puntuals i sovintejades per mirar d'obtenir recursos, com el protagonitzat per Benet Tristany el 1837 a l'Empordà, incursió que suposà la derrota de la seva partida davant la població de l'Escala. Ara bé, cal esmentar que un dels principals capitosts carlins al nord-est de Catalunya, anomenat Zorrilla, havia estat ajudant al castell d'Hostalric, on havia desenvolupat la major part de la seva carrera militar.³²

Una mostra de la relativa tranquil·litat que es vivia a la població, si més no en la primera fase del conflicte, és que a l'estiu de 1835, en produir-se el moviment d'exclaustració dels convents, que assolí una notable violència a Barcelona, Reus o Ripoll, a Hostalric fou un procés pacífic i gens traumàtic. Ningú no atacà el convent, ni l'autoritat civil donà ordre que fos abandonat per evitar possibles conflictes, com succeí a Girona o Figueres, sinó que els mateixos monjos abandonaren el monestir atemorits pels atacs succeïts a la resta del Principat. Pogueren treure tranquil·lament les seves propietats del cenobi, les vengueren, se les emportaren o les amagaren en cases de famílies fidels. D'aquí que l'any 1838, quan una comissió de la Diputació, encarregada d'inventariar els béns que quedaven als claustres desamortitzats, oficià al consistori sobre què quedava al monestir, aquest respongué que res d'interès i que la major part d'objectes havien estat destruïts durant la Guerra de la Independència.³³ Tanmateix, per altres referències, com ja s'ha esmentat, tenim dades que els monjos se n'havien emportat o havien repartit entre famílies amigues diversos objectes mobles propietat del convent, la qual cosa ens fa a pensar que la relació entre la població d'Hostalric i el convent era molt bona quan va produir-se la desamortització, atès que amb la seva resposta el consistori protegia l'actuació dels monjos. Aquesta complicitat s'explicaria perquè el convent era una fundació relativament nova (any 1610) del mateix ajuntament, que havia cedit l'església de Nostra Senyora de la Pietat per a la seva creació. D'aquí que no existissin conflictes d'interessos entre els veïns i la comunitat, com passà amb altres convents que, a la pràctica, eren senyors feudals.³⁴ L'existència d'una guarnició militar propera hauria permès mantenir l'ordre públic, força trasbalsat per partides de voluntaris que, per activa i per passiva (sovint només el rumor que arribava una partida de milicians provocava la fugida dels monjos), foren els principals difusors del moviment a la província.³⁵

32. Antoni PAPELL. *L'Empordà a la Guerra Carlina*. Figueres: Tipografia Ideal, 1931, p. 49.

33. AHG. Fons Diputació. Secció Culte i Clergat. D 168/39. Ofici de l'ajuntament d'Hostalric en resposta sobre la existència de llibres, obres d'art, etc., als convents del seu municipi, datat el dia 5 de juliol de 1838.

34. Cayetano BARRAQUER I ROVIRALTA. *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*. Barcelona: Imprenta de Francisco J. Altés y Alabart, 1906, vol. II, p. 312 i següents. Barraquer descriu aquesta comunitat com a pobre i formada només per tres preveres i dos llecs.

35. Manuel SANTIRSO. *Revolució liberal i guerra civil a Catalunya*. Lleida: Pagès editors, 1999, p. 158.

Un cop acabada la I Guerra Carlina, però, la situació de conflictivitat es mantingué arreu del país, tant a causa de les darreres partides de carlins que, a la pràctica, esdevenien bandolers –els famosos trabucaires–, com pels xocs armats produïts dins del bàndol liberal un cop derrotat l'enemic comú. D'aquests conflictes, el més destacat fou la revolta anomenada de la Jamància, de fort arrelament a Catalunya. Aquesta revolta pretenia imposar la Constitució de 1837, proclamar la majoria d'edat d'Isabel II i constituir una Junta Central que representés les recentment creades juntes provincials. Davant la negativa del nou govern sorgit de la revolta, que pretenia dissoldre-les, algunes juntes es mantingueren constituïdes i exigiren la convocatòria d'una Junta Central, motiu pel qual el moviment també s'anomena *centralista*, malgrat que tenia un clar caràcter regional. En un primer moment, els «centralistes» aconseguiren un important èxit en obtenir el suport de les guarnicions i poblacions d'Hostalric, Girona, Mataró, Olot i de bona part de l'Empordà. Amb tot, els seus dirigents no pogueren aprofitar aquesta important carta i, mancats d'iniciativa, foren incapaços d'enviar reforços a Barcelona o d'evitar el setge de Girona per part de les forces de Prim (des de finals de setembre fins a principis de novembre).³⁶ Davant la impossibilitat de resistir el setge, s'acordà la rendició juntament amb la d'Hostalric, alhora que la guarnició de Girona marxava lliurement cap a Figueres. Finalment, reduïdes les forces «centralistes» a la fortalesa de Sant Ferran, es rendiren un cop s'acordaren unes condicions mínimes. Un detall interessant d'aquesta capitulació, signada el dia 10 de gener de 1844, és que en un dels seus apartats feia esment que els membres de les guarnicions de Girona, Mataró, Figueres i Hostalric no havien de ser considerats desertors (aquesta consideració suposava ser enviat als presidis de l'Àfrica com a càstig), referència que ens mostra fins a quin punt la guarnició d'Hostalric s'havia implicat en el moviment.³⁷

La fortalesa d'Hostalric, doncs, després d'aquests greus conflictes havia esdevingut una petita fortalesa de tercera classe, guarnida per una tropa escassa formada per una sola companyia. Aquesta era l'única defensa de la vila, atès que la fortificació medieval, a més d'haver quedat obsoleta, es trobava en ruïnes, oberta en moltes parts i en estat de conservació més aviat deficient. Per aquestes dates Pascual Madoz descrivia la fortalesa d'Hostalric amb els següents termes:

«Todas sus defensas son de corto servicio y se mantienen en pie sólo por ligazón fuertísimo de sus materiales; y aunque en la guerra de la república se repararon en lo posible y construyeron varias bóvedas a prueba adosadas a los ant[iguos] muros, quedaron algunas de éstas sin acabar de cubrir como correspondía, de lo que resultan continuas filtraciones y derrumbos en toda la parte de la fortificación que se removió.»³⁸

36. Narcís BLANC I ILLA. *Crònica de la província de Gerona*. Madrid: Ed. Aquiles Ronchi, 1865, p. 158 i següents.

37. Antoni PAPELL. *L'Empordà a la...*, p. 136.

38. Pascual MADDOZ. *Diccionario Geográfico Estadístico-Histórico de España*. Edició a cura d'Antoni Pladevall. Barcelona: Curial, 1985, volum I, pàg. 126. L'obra fou editada entre 1845 i 1850, malgrat que es començà a redactar l'any 1839.

Vista general de la muralla medieval d'Hostalric, a mitjan anys seixanta del segle XX. S'hi observa que, en haver quedat obsoleta pels avenços de la tecnologia militar, a l'època moderna perdé el seu caràcter defensiu i va ser reaprofitada per construir els habitatges de la població, com demostren les diverses portes i finestres que s'hi obriren. D'aquí que la construcció de la nova fortalesa fos una necessitat bàsica per tal de controlar una de les principals rutes de comunicacions del país.

(Autor: FRIGOLA. Arxiu d'imatges Emili Massanes i Burcet).

Amb l'obertura de noves rutes de comunicació, com és el cas de la carretera de França que passava per la costa (actual Nacional-II), Hostalric havia vist reduïda la seva importància estratègica de control de la principal línia de comunicació amb aquest país veí.³⁹ Així i tot, la seva posició encara li permetia una certa preponderància, perquè, com molt bé descrivia el mateix Madoz, en cas de conflicte es podia tallar fàcilment la nova ruta per la costa i obligar l'enemic a seguir l'antic camí ral. A més a més, la fortalesa protegia la rereguarda de les places fortes de Girona i Figueres davant del possible atac d'un destacament que «*por los pasos de las montañas por Camprodón, Berga o Castell-Ciudad, intente dirigirse por esta parte a cortar las comunicaciones de Barcelona con las plazas de Gerona y del Ampurdán, y la de la marina por la parte de Blanes, para impedir el desembarco de tropas en aquella playa o sus inmediaciones*».⁴⁰ En conseqüència, no ens ha d'estranyar que en esclatar la Guerra dels Matiners (1846-49), la fortalesa d'Hostalric esdevingués un punt bàsic en la defensa de la zona per part de les tropes liberals. Aquest fet es veié potenciat per les característiques del conflicte, que, com ja s'ha dit, fou una guerra

39. Sobre aquest tema vegeu: Miquel BORRELL I SABATER [et alii]. Deu llegües de pols i roderes. *El camí ral de Girona al Tordera*. Girona: Centre d'Estudis Selvatans, 2005, p. 45 i següents.

40. Pascual MADOZ. *Diccionario Geográfico...*, p. 126.

de guerrilles en què els «matiners» jugaven al gat i a la rata amb les forces de l'exèrcit, amb contínues marxes i contramarxes. En aquest context, doncs, enclavada a prop d'una de les zones principals de conflicte –no oblidem que en la fase final de la guerra Amer serà la base del cap carlí Ramon Cabrera–⁴¹ i al costat d'una important ruta de comunicacions, la plaça d'Hostalric esdevingué un punt estratègic de primer ordre. A això s'hi afegiren els intents de revolta realitzats pels elements republicans, especialment forts a l'Empordà, que obligaren a augmentar el control d'una zona que fins llavors havia estat relativament segura. En aquest ambient, a Hostalric i als seus voltants es produïren diversos fets d'armes que denoten la importància de la fortalesa, accions que detallem breument a continuació.

La primera referència que tenim a la importància estratègica de la zona al llarg d'aquest conflicte és de l'any 1847, quan en una actuació destinada a netejar-la de partides matineres s'aixecà un sometent general a la província de Girona. Tingué lloc els dies 30 i 31 de desembre i van intervenir-hi una vuitantena de columnes. L'ordre de mobilització es va donar amb una canonada disparada des del castell d'Hostalric, prova de la seva importància estratègica. No sabem quina efectivitat va tenir aquest sometent, però sembla que més aviat poca, ja que la zona continuà infestada de revoltats. Per aquestes mateixes dates, pels entorns d'Hostalric, es movia una petita partida comandada per un tal Torres. Posteriorment, la fortalesa també fou utilitzada com a presó: a principis de l'any 1848 hi va ser afusellat el cabdill carlí Miquel Pujol, dit *Mallorca*, que s'hi trobava pres. Finalment, a l'estiu de 1848, una ronda (colla de naturals del país organitzats per perseguir facciosos) organitzada amb gent de la població actuava com a auxiliar de l'exèrcit.

Durant la segona fase de la guerra, iniciada amb la caiguda de la monarquia a França i la instauració de la República, circumstància que dugué els sectors progressistes i republicans a afegir-se al moviment, la fortalesa tingué un major protagonisme en el conflicte. A finals de 1848 es produí un intent de revolta d'aquests sectors, el qual comptà amb ramificacions en diverses fortificacions del país, com Barcelona, la Seu, Lleida, Figueres i Hostalric, però fou avortat. Els caps militars i civils de la conspiració foren detinguts i alguns, afusellats.⁴²

En aquest context, els carlins aprofitaren l'avinentesa per a reorganitzar-se i passar a l'ofensiva sota la direcció de Ramon Cabrera, que travessà la frontera pel mes de juny i esdevingué el màxim dirigent dels matiners. Sembla que la seva primera intenció era arribar al Maestrat, raó per la qual anà cap a Hostalric, però,

41. Ramon Cabrera i Grinyó (Tortosa 1806 – Londres 1877). Fill d'un comerciant benestant, abandonà els estudis eclesiàstics per presentar-se voluntari a les partides carlines. Destacà aviat pels seus dots militars i l'any 1835 fou nomenat cap de les forces carlines a l'Aragó i València. Organitzà un petit estat carlí amb capital a Morella. En no unir-se al Conveni de Bergara, hagué de fer front a l'ofensiva del conjunt de forces liberals, les quals l'obligaren a retirar-se vers Catalunya i, finalment, a passar la frontera amb França pel juliol de 1840. L'any 1848 retornà a Catalunya per dirigir i organitzar les partides carlines, però novament, l'abril de 1849, hagué de refugiar-se a França. Durant l'exili, les seves idees polítiques evolucionaren, de forma que en iniciar-se la III Guerra Carlina es negà a participar-hi i, finalment, l'any 1875 reconegué Alfons XII com a rei.

42. La major part de les referències relatives a l'actuació de la fortalesa d'Hostalric durant la Guerra dels Matiners han estat extretes de: Robert VALLVERDÚ i MARTÍ. *La Guerra dels Matiners a...*, p. 80, 89, 236, 240, 260, 274, 275, 288 i 292.

encaïtat per diverses columnes liberals, hagué de fer marrada i desviar-se cap a les Guillerias, on va aconseguir estabilitzar-se a Vidrà. L'historiador de les guerres carlines Antonio Pirala ho descriu amb els següents termes:

«Era el intento de Cabrera dirigirse a la provincia de Gerona, pero le salió al encuentro la columna de Hostalrich, que mandaba don Felipe Ruiz, y tomaron hacia el Ter, oponiéndoseles Ravell con las tropas de Vich; y al encaminarse a las Guillerias, tuvo un encuentro con Enna, que le persiguió hasta Vidrá. Dirigióse Cabrera a las fragosidades del Pirineo inmediatas a Ribas, donde tuvo que esperar, para combatir con buen éxito, la reunión de mejores elementos de los que por entonces contaba, y sobre todo, marchar al Maestrazgo, donde se hallaría mejor que en Cataluña.»⁴³

Per intentar acabar d'un cop la guerra, el capità general Manuel Gutiérrez de la Concha, que havia recuperat la capitania a finals de novembre, endegà una reorganització total de l'exèrcit. Distribuï els seus homes en divisions, brigades i columnes. Comptava amb sis divisions, al capdavant de les quals posà caps de prestigi i coneixedors del país. Les brigades, amb les seves corresponents columnes, tenien com a centre d'operacions les ciutats més conflictives o les capitals més pròximes a les zones de combat, entre les quals es trobava la plaça d'Hostalric. El capità general passà els primers dies de l'any 1849 a Girona reorganitzant les seves forces i construint la línia de telegrafia òptica. Així ens ho descriu el mateix Pirala:

«Forzosamente detenido Concha en Gerona por el deshecho temporal de aguas, procuró organizar el importante y mal parado servicio de pasapliegos, y a seguir estableciendo telégrafos; fue el 7 a Santa Coloma de Farnés, y desde aquí a Vich, batiendo el terreno sin encontrar enemigos. Dispuso para el 11 una operación a la que debían concurrir todas las fuerzas de la provincia de Gerona y las de la alta montaña para caer sobre Cabrera, que permanecía en Amer...»⁴⁴

El resultat de tots aquests esforços començà a culminar amb la batalla del Pasteral, a finals del mes de gener, que si bé no fou una victòria contundent, demostrà la superioritat en homes i armament dels liberals. En concret, mercès a la bona coordinació aconseguida entre les diverses forces de l'exèrcit implicades en aquest combat, a la qual degué contribuir l'extensa xarxa de telegrafia òptica bastida mesos abans, s'aconseguí forçar l'enfrontament tants cops desitjat, que culminà amb una derrota en tota la línia de les forces rebels. En aquest combat hi participaren dos batallons de la guarnició d'Hostalric.⁴⁵ Com a conseqüència d'aquesta victòria, de

43. Antonio PIRALA. Anales de la Guerra Civil: *Historia Contemporánea*. Madrid: 1906, p. 499.

44. *Ibidem*, pàg. 551.

45. Robert VALLVERDÚ i MARTÍ. *La Guerra dels Matiners a...*, p. 292. Molt probablement aquestes forces iniciaren el combat, atès que el seu cap, el ja esmentat coronel Ruiz, emprengué el combat en apoderar-se del pont construït pels carlins per passar el Ter.

mica en mica s'aconseguí debilitar i desmoralitzar les forces dels matiners i poc després s'obligà Cabrera a passar novament la frontera a finals d'abril.⁴⁶

En definitiva, en aquest context la fortalesa havia esdevingut un bastió de primer ordre de les forces governamentals i un punt neuràlgic en el control de les comunicacions. Era lògic que, en el moment d'establir les línies de telegrafia òptica militar, una de les seves torres se situés dins la fortalesa. En tot cas, com a símptoma de la importància de la plaça, la línia militar –a diferència de la civil, que seguia un traçat relativament recte– feia un important viratge des de la costa per dirigir-se vers Hostalric i empalmar amb la línia de Vic. Hostalric esdevenia així una xarnera de comunicació molt important entre la línia que anava de Barcelona a Girona i la línia que la comunicava amb Vic, un dels principals llocs estratègics de la campanya.

La data de construcció de l'esmentada torre s'hauria de situar a finals de 1848 o principis de 1849, quan, com hem vist, tenim constància que el capità general Manuel Gutiérrez de la Concha, en les fases prèvies a la batalla del Pasteral, es trobava a les comarques gironines dirigint la construcció i organització de les línies de telegrafia òptica. Poques setmanes després anà cap a Vic per intentar encerclar les forces carlines concentrades als voltants d'Amer. Durant aquesta

Vista general de la fortalesa d'Hostalric, realitzada a mitjan anys seixanta del segle XX. Hi destaca clarament la torre de telegrafia militar, coronada per un petit campanar. Mercès a la seva immillorable posició geogràfica, la torre esdevenia una baula bàsica entre dos brancons de les línies militars: la que comunicava Barcelona amb Girona i, posteriorment, la frontera, i la que unia aquesta línia amb Vic.

(Autor: Frigola. Arxiu d'Imatges Emili Massanes i Burcet).

46. Per a més dades, malgrat que conté alguns errors, i per a observar la forta coordinació establerta entre les diverses columnes de l'exèrcit abans i després de la batalla del Pasteral, vegeu: Emili RAMS i Josep TARRÉS. «La batalla del Pasteral (1849)». *Quaderns de la Selva*, 11 (1999), p.161-190.

actuació establí diversos telègrafs en llocs tan destacats com el santuari de Sant Julià de Cabrera.

Pel que fa a l'estructura de l'aparell utilitzat a Hostalric, era el típic de les línies militars, com podem observar en un inventari de l'any 1863, quan es va desmantellar la línia:⁴⁷

Materials	Quantitat
Observatorio de madera	1
Ventanas del mismo con sus cristales	3
Puerta con cerradura y llave	1
Mástil	1
Berga	1
Perillas	1
Pastecas	2
Roldanas	3
Cañones para anteojos	1
Escaleras de mano	1
Zunchos	1
Pescantes	3
Platillo y flecha	2
Ojos de gallo	1
Argollas para vientos	4
Toquines de hierro	12
Bastidores con tamborete	1
Rodetes	1
"Gunadas" (?)	2
Cadenillas con chaveta	1
Cigüeñales	1
Barras de alambre para bola	2
Id. para la màquina	2
Templadores	2
Llaves	2
Ruedas dentadas con su piñones	1
Manivelas	1
Vientos con acolladores	4
Drisones (drizas) de màquina	2
Id. de bola i bandera	2
Banderas	1
Cristales de reserva	2
Anteojos de 25	1
Libro de cuentas y recibos	1
Cartillas	12
Legajo con la correspondencia oficial y circulares	1
Cajón para anteojos	1

47. ACA. Comandancia de Ingenieros. Exp. 1730. Lligall 491. Telégrafos ópticos y eléctricos. Gerona, 1849-1872.

A la vista d'aquest conjunt de materials, cal concloure que la maquinària de la torre de telegrafia òptica d'Hostalric es conservava completa i en força bon estat quan finalitzà l'ús de la línia, cosa que demostra que se'n tenia una certa cura i es trobava a punt per a ser utilitzada.⁴⁸ Tanmateix, hi ha tres elements destacables. En primer lloc, el fet que s'esmentin tres finestres a l'inventari ens porta a deduir que aquestes eren les obertures que presentava la torre i no pas dues, com s'ha dit més endarrere. En segon lloc, que només es parli d'uns prismàtics i no pas de dos o tres, com seria normal, ens porta a pensar que el material era un xic just i, probablement, feia temps que no s'havia renovat, atès que era un element bàsic per al funcionament del sistema. Cal tenir present que, en finir la situació de conflicte, Hostalric havia tornat a esdevenir una fortalesa de segona, on la guarnició i els mitjans materials s'havien reduït a la mínima expressió. Mercès al magnífic treball de Pedro Martínez Quintanilla sabem que a principis dels anys seixanta del segle XIX la guarnició era formada només per quaranta homes d'infanteria i 5 d'artilleria, malgrat que els seus quarters podien acollir-ne amb comoditat un total de 150.⁴⁹ Finalment, en tercer lloc, a tall d'anècdota, volem destacar que el vocabulari emprat per a definir els elements de la màquina té la seva correspondència amb el vocabulari dels sistemes de comunicació utilitzats per la marina, detall que demostra quin era, en bona part, l'origen del sistema telegràfic òptic. I encara és més comprensible si es té present que el mateix José Maria Mathé, creador del sistema, es formà com a enginyer de l'Armada.

La fi d'un sistema

Com hem vist en els apartats precedents, la línia de telegrafia militar tingué una vida més llarga que la civil, que en el seu ramal català ja es trobava pràcticament abandonada l'any 1851. El motiu que explica aquesta llarga existència de la telegrafia militar, més cara i menys eficient que l'elèctrica, que ja funcionava a Girona l'any 1857, s'ha de cercar en els mateixos motius que l'originaren. És a dir, en la situació de conflicte de baixa intensitat que es visqué al nord-est de Catalunya des de la fi de la Guerra dels Matiners. Si bé el carlisme fou derrotat novament l'any 1849, això no evità que durant aquests anys es produïssin entrades de partides procedents de França, les quals en algun moment arribaren a provocar petites veritables guerres. Pel que fa a les comarques de Girona, l'any 1855 el cabdill carlí Marçal fou capturat per una partida de milicians a prop d'Orriols,

48. En principi, segons *La cartilla de instrucció de torreros*, elaborada l'any 1861 pel coronel Fracis de Casanova i Mir, el material bàsic dels aparells era: «Màstil con su perilla, pescantes, toquines y cornamusas, verga con su roldana, zuncho, platillo y flecha, cilindro de señales con sus alambres, drizas de viento, màquina y cilindro, bandera, màquina compuesta de cigüeñales con su eje, pasteca de cigüeñal con su montura, pasteca de driza, graduadores, ganchos con sus tuercas, motones y quiosos.» Vegeu: ACA. Comandancia de Ingenieros. Exp. 1781. Lligall 500. Telégrafos en Cataluña 1848-68.

49. Pedro MARTÍNEZ QUINTANILLA. *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*. Gerona: Imprenta F. Dorca Sucesor de J. Grases, 1865, p. 215 i 232.

pocs dies després d'haver entrat a Espanya al capdavant d'una nombrosa partida formada per 150 homes i 16 cavalls.⁵⁰ A això cal afegir-hi els problemes provocats pels sectors liberals més esquerrans (progressistes i republicans), els quals sovint intentaren revoltar-se davant el control del poder exercit pels moderats. En definitiva, tot plegat feia necessari que el cos militar disposés d'un mitjà de comunicacions segur, que difícilment fos objecte de sabotatge. Així, per exemple, ja en el moment d'establir-se a la nostra província, la línia elèctrica patia greus problemes de manteniment a causa del vandalisme, com ho demostra el següent anunci publicat al BOP pel Govern Civil:

«Estos punibles atentados cometidos acaso como mera diversión y tal vez por personas de corta edad han llamado profundamente mi atención hasta el punto de estar decidido a castigar con toda severidad un hecho que tanto afecta a la ilustración y honradez de los habitantes de esta provincia.»⁵¹

Prova d'això és que al llarg de la III Guerra Carlina (1872-76), nou anys després de la fi oficial del sistema, s'intentà recuperar els materials i restablir les torres de comunicacions per fer front a una revolta que sovint atacà les vies de comunicació governamentals (estacions de trens i fils telegràfics).⁵²

A la fi, la línia va ser donada de baixa per Reial Ordre del 19 de desembre de 1862, per la qual se susprenien els telègrafs militars, alhora que s'ordenava que el material de les torres fos dipositat, previ inventari, als parcs d'enginyers de les capitals de província. La resolució fou comunicada a la comandància d'enginyers de Girona el 7 de gener de 1863. Aquesta primera ordre, però, es va puntualitzar amb un segon ofici, datat de l'11 de gener, pel qual s'ordenava que aquells aparells que pertanyien a la secció d'Hostalric es guardessin al parc d'enginyers de l'esmentada plaça. Finalment, el dia 13 de gener, es detallava quines torres havien de dipositar el seu material a Hostalric: la de Sant Llop (Vilobí d'Onyar), la de Santa Coloma (situada al castell de Farners), la de Puigsardina (Riudarenes), la de Massanet de la Selva (situada a l'ermita de Sant Jordi) i la de la mateixa fortalesa d'Hostalric. És interessant observar que, malgrat el que diu el segon ofici, aquestes torres no es corresponen amb aquelles de les quals teníem constància que pertanyien a la secció d'Hostalric. Probablement amb els anys hi hagué canvis. Tanmateix, si es detalla quines torres han de deixar-hi el seu material, això sembla indicar que, en realitat, aquesta decisió respongué a uns altres criteris; si no, l'oficial encarregat de la secció ja hauria sabut quines torres li corresponien. La resposta sembla donar-nos-la l'ofici que el brigadier governador de Girona escrigué al comandant d'enginyers de la plaça de Girona, transcrivint un ofici del capità general que, a més, aclareix les motivacions que dugueren a guardar els materials d'aquestes torres a Hostalric:

50. Antoni PAPELL. *L'Empordà a la...*, p. 186-87.

51. *Butlletí Oficial de la Província de Girona*, 13 d'octubre de 1856.

52. Lluís Ferran TOLEDANO GONZÁLEZ. *La muntanya insurgent*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 2004, p. 288.

«El Brig[adier] Gefé [sic] del distrito, con fecha de ayer me dió lo que sigue: Exmo. Señor el Coronel Director de los telégrafos militares con fecha 7 del actual dice el Capitán General de este distrito lo siguiente: Teniendo parques de Ingenieros en las plazas de Hostalrich y Cardona creo que se evitarían gastos si los efectos de las torres más inmediatas a dichas plazas, fuesen conducidos y depositados en las mismas, y lo elevo al superior conocimiento de V. E. por si se digna aprobar esta consulta.»⁵³

Per tant, la decisió de guardar els materials de diverses torres a Hostalric responia a una clara voluntat de reduir despeses; mentre que la decisió sobre quines torres hi havien de guardar el material, sembla que es prengué seguint criteris de proximitat i no pas basant-se en les antigues seccions de les línies. Ara bé, la primera notícia de tot el procés ja havia arribat el dia 10 de gener a Hostalric, quan l'oficial encarregat de la custòdia i manteniment de la torre del castell havia intentat donar-la al zelador de la fortificació, Pelegrí Payà. Ell mateix ens ho descriu en l'ofici que transcrivim a continuació, adreçat als seus superiors de Girona:

«Habiéndoseme presentado el Sr. Oficial encargado de la torre telegráfica situada en este castillo para que me entregase de toda la maquinaria y demás efectos que usan en la maniobra de dicha torre, le he contestado que de ninguna manera podía hacerme cargo de nada, pues que no tenía orden ninguna de mi Gefé [sic] superior. Además, según la orden que él tiene en su poder, han de ser 5 más las maquinarias que se han de entregar en el Parque de Ingenieros de Hostalric. Lo que pongo en el superior conocimiento de V. para los efectos consiguientes.»⁵⁴

Aquest fragment ens confirma que si bé la Comandancia de Ingenieros⁵⁵ havia participat activament en la construcció de les torres i l'organització del sistema, un cop posades en marxa, el manteniment i el funcionament ja no li corresponien, d'aquí que les informacions sobre l'afer li arribessin per un altra via que la de l'oficial encarregat de la torre.⁵⁶ Finalment, el dia 19 de gener, arribà la confirmació des de Girona, en la qual es detallava al zelador d'Hostalric quina havia de ser la seva actuació respecte a tot l'afer:

«En contestación al of[icio] de U[sted] de 17 del que cursa debo decirle: que los efectos correspondientes a las cinco torres de la sección de esa plaza los recibirá U[sted] del oficial encargado de las mismas bajo inventario como se ha practicado

53. ACA. Comandancia de Ingenieros. Exp. 1730. Lligall 491. Telégrafos ópticos y eléctricos, Gerona, 1849-1872. Datada del 13 de gener.

54. *Ibidem*.

55. La Comandancia de Ingenieros era l'organisme tècnic i facultatiu que assessorava el comandament i entenia en la realització tècnica de projectes i direccions d'obres. A la pràctica, l'enginyer militar, com a cos tècnic clarament definit, sorgí a Espanya a principis del segle XVIII amb l'aparició d'un exèrcit estable i era un departament molt especialitzat, al qual els seus membres, que tenien una formació òptima, accedien prèvia oposició. Tenien al seu càrrec àmplies competències tècniques, fins i tot en àmbits que avui dia considerariem civils, com la construcció de carreteres i ponts o en urbanització. A nivell militar, les seves tasques se centraven en la construcció de fortificacions, regulació i control de zones polèmiques i la realització de qualsevol altra tasca tècnica que l'exèrcit requerís.

56. D'aquí que sobre la telegrafia òptica tinguem nombrosa informació pel que fa a la construcció i el desmantellament de les línies, però més aviat poca pel que fa al seu funcionament.

en ésta, y respecto a la entrega de las torres, no deberá U[sted] hacerse cargo sino de la que se encuentra situada en el castillo, pues de las cuatro restantes debe hacer entrega de ellas el oficial encargado de las mismas a los Alcaldes de los pueblos a que corresponda...»⁵⁷

En definitiva, l'oficial zelador d'Hostalric només s'havia de fer càrrec de la torre situada al mateix castell i dels materials de les altres torres, ja que els edificis passaven a estar a càrrec dels alcaldes de les poblacions on s'alçaven, que teòricament n'havien de tenir cura. Els materials de les torres es lliuraren el dia 22 de gener i es van guardar als magatzems de la Comandància a Hostalric. Desconeixem què se'n féu, d'ells, però la seva sort no degué ser gaire diferent a la de la resta si es té en compte la resposta que donà la Comandància de Ingenieros de Barcelona a una petició de la Capitania General, l'any 1872, referent a tornar a posar en marxa el sistema, resposta que transcrivim a continuació:

«Relativamente a los diseños de los aparatos para señales que se usaron, no me es posible remitir a V. E. ninguno de ellos, porque no existen y sería necesario construirlos, y respecto al material existente, tal como fue recogido de las torres quedó depositado en los almacenes de la Comandancia de Ingenieros de esta plaza el correspondiente a la provincia de Barcelona comprendido en el adjunto estado. Debiendo manifestar a V. E. que en su mayor parte está inservible y lo único que con algunas reparaciones podría utilizarse son los anteojos que se usaban de grande alcance, que expresa dicho estado, el resto de material tengo entendido se depositó en las comandancias de ingenieros de las otras tres provincias respectivamente.»⁵⁸

Conclusió

A través d'aquestes breus pàgines hem pogut observar com la plaça d'Hostalric s'adaptà al llarg del segle XIX a unes noves condicions estratègiques, passant d'ésser una de les principals fortalises de l'Estat espanyol a Catalunya, enfront de França, a esdevenir un puntal de primer ordre per a assolir el control d'un país sovint convuls i revoltat. En aquest context, doncs, malgrat haver perdut part de la seva importància com a punt de control de la principal via de comunicació de Catalunya a causa de l'obertura de noves vies de comunicació, Hostalric adquirí un renovat valor al llarg dels diversos conflictes armats que sacsejaren el país en la primera meitat del segle XIX. D'aquí que, en organitzar-se les línies de telegrafia militar, durant la Guerra dels Matiners el seu castell havia de ser necessàriament un dels punts forts on s'havia d'establir una torre de comunicacions. Ho afavoria la seva situació geogràfica, que en feia el punt adequat per a comunicar dues de les principals línies: Vic-Hostalric i Barcelona-Girona. La fortalesa adquiria així un

57. ACA. Comandancia de Ingenieros. Exp. 1730. Lligall 491. Telégrafos ópticos y eléctricos, Gerona, 1849-1872.

58. ACA. Relación de torres telegráficas que existieron en este distrito durante la campaña de 1848. Sig. 306-1.

valor estratègic indiscutible. En definitiva, Hostalric es mantenia, malgrat tot, com una baula bàsica del sistema defensiu i de control del país per diverses raons: per ser una de les seves principals places fortes, per situar-se en una de les principals vies de comunicació i per alçar-se a prop d'una zona, el Montseny i les Guilleries, poc coneguda (fins a finals del segle XIX no se n'aixecà el primer plànol topogràfic), de difícil control i refugi de les partides rebels. En tot cas, resulta simptomàtic que l'any 1848 les forces radicades a la fortalesa i els seus voltants impedissin la progressió de Cabrera cap al sud i l'obliguessin a concentrar les seves activitats en un espai reduït i localitzat. En relació amb aquest fet, no s'ha d'oblidar que la principal causa del fracàs de la revolta dels matiners fou la incapacitat per a estendre's a altres zones de l'Estat espanyol, cosa que permeté al govern concentrar un important exèrcit i ofegar-la de mica en mica.